

ІДЕЇ ВІРИ ТА ЛЮБОВІ У П'ЄСІ В. ВИННИЧЕНКА «ПРОРОК»

Ю.І. Суздалєва

Проблема співвідношення віри та розуму, віри та пізнання, віри та волі приваблювала увагу мислителів ще з античних часів. Важко переоцінити роль та значення віри у житті кожного окремо взятого індивіда та всього суспільства загалом на різноманітних етапах його розвитку. Та все ж особливої гостроти та актуальності питання віри як в індивідуальному, так і в загальносуспільному сенсі, набуває у «пограничних» ситуаціях, якими характеризуються неоднозначні події зламу епох, що повсякчас ставлять під сумнів право на існування не лише духовних цінностей та переконань існуючого суспільства, уявленням про його майбутнє, а й подекуди несуть загрозу для фактичного існування власне самого цього суспільства. Саме такими подіями яскраво позначений рубіж XIX–XX століть, бурхливі події якого у політичному та соціальному контексті породили не менш динамічну та суперечливу хвилю у літературному середовищі. Знаковою для поглиблення розуміння зазначених процесів є художня творчість Володимира Винниченка (1880–1951), яку, на наш погляд, можна вважати детальною хронікою життя людини зламу століть, писаною «зсередини», у котрій достеменно відтворене внутрішнє становлення у людській свідомості нових моральних орієнтирів, намагання узгодити їх із зовнішніми процесами, апробація на реальних життєвих ситуаціях, уявлення про шляхи досягнення ідеалів гармонії, любові та щастя.

Не дивно, що перебуваючи у вирі руйнації суспільних та особистісних ідеалів людина втрачає будь-яку орієнтацію, впевненість поступається місцем страху і розгубленості, і саме в такій ситуації віра виходить на перше місце у свідомості, стає певною рушійною силою,

яка керує людськими діями. При цьому, зовсім необов'язково, щоб віра мала виключно релігійний характер, адже відомо, що і нерелігійна віра може набувати різноманітних форм і варіантів, таких, як, скажімо, гуманістичний та авторитарний, та все ж найістотнішим моментом у цьому процесі є те, який шлях обирає кожна окремо взята людська свідомість, які пріоритети визначає для себе у процесі творення своєї віри, свого ідеалу. Інше питання — наскільки свідомість людини готова сприйняти нею ж створений ідеал і беззаперечно увірувати у, як би це не парадоксально прозвучало, власну віру? Пошуки відповіді спробуємо пов'язати із аналізом п'єси Володимира Винниченка «Пророк».

Автор досліджує віру у різноманітних її проявах та варіаціях. Спочатку здається, що за знайомим сюжетом — приходом до селища Пророка, що зцілює хворих і проповідує любов до всього оточуючого, криється знайома релігійна мораль — віра у існування єдиного Бога, безсмертя людської душі, покарання за гріхи і винагорода за покору та благочестивість. Пророк Винниченка «молодий і симпатичний», а про тайну його приходу на перших сторінках п'єси говорить хазяїн готелю, у якому зупинилися американці, що приїхали подивитися на диво: «Існує легенда, що в Гімалаях спокон віків живе семеро мудреців. Коли якийсь із них помирає, то його місце заступає наготовлений кандидат. Ці мудреці немов би володіють тайною величезної, нелюдської сили, що може навіть планету нашу перевернути. Немов би ця тайна зберігається ними ще з часів Атлантиди, тисяч тридцять — п'ятдесят років. Але мудреці цієї тайни досі нікому не викривали і ждали приходу на землю Месії. От цей пророк Амар і є ніби той Месія, й вони йому передали тайну „великого знаття“» (с. 14)¹.

Далі, у картині другій, ми зустрічаємо самого пророка Амара, який говорить так про своє призначення: «Брати мої бідні, брати мої любі, я не грозитися вам, не карати вас посланий до вас. І не порушувати законів усіх пророків, що навчали вас до мене. Об'єднати закони всіх пророків, здійснити їх я посланий до вас, люди дорогі. Об'єднати все людство в єдину родину всієї землі складено на мене. Сповнились бо всі призначені від Бога часи роз'єднання. Немає віднині ні буддійця, ні магометанина, ні іудея, ні християнина. Є єдиний Бог і єдина віра: любов, братерство та мир усіх народів. Немає вищого закону, брати мої, і дужчої сили за силу любови. Любов — це сонце, що випікає всі болячки ненависти, гніву, насилю, зневаги» (с. 18). Отже, перша віра,

¹Тут і далі п'єса Винниченка цитується за виданням: *Володимир Винниченко. Пророк та невидані оповідання.* — Українська Вільна Академія Наук у США, Комісія для вивчення й охорони спадщини В. Винниченка. — Нью-Йорк, 1960.

зображена В. Винниченком — це віра пророка Амара у силу любові. Ця сила є об'єднуючою, бо примиряє вірян усіх конфесій; цілющою, бо здатна загоїти рани тілесні та душевні; чудодійною, бо може зрушити навіть камінь. Основа віри людей у силу пророка ґрунтується, насамперед, на власній, неупередженій і чистій вірі самого Амара у силу любові та віри. Кожна людина, беззаперечно прийнявши у душу закон любові, на переконання пророка, зможе творити дива, а людина, не здатна повірити навіть у щирість іншої людини, назавжди залишиться духовним сліпцем: «А той, моя сестро, хто не здатний до віри, той не здатний до любові. Хто ж не здатний до любові, той не здатний до радості й щастя. . . Не для книжок, не для молитов, а для вас самих, для життя вашого істинно сказано вам: „Щасливі ті, що можуть любити тих, які ненавидять їх, і благословляти тих, що проклинають їх. Бо вони багаті радістю, бо вони могутні любовію своєю“» (с. 21).

Власний шлях до своєї моделі віри має Кет, американка, яка на початку п'єси є уособленням скептичного й доволі глузливого ставлення до життя. Її віра — це віра у силу влади та грошей. «Безсердечність та грошоловство — у нас найбільші заповіді нашого життя» — говорить вона про ідеали сучасного суспільства. Саме грошима намагається переконати вона одного із служителів готелю не йти на зустріч до пророка. Але ставлення її докорінно змінює побачене диво, і ще досить хиткий паросток нової віри проростає у примхливому серці. Кет пропонує перевезти пророка Амара та його учнів до Америки для проведення проповідей. У такому вчинку яскраво виділяються декілька підґрунть, як от елементарна жіноча закоханість (про яку, до речі, говорить Бетті), звичайний прояв марнославства й егоїзму (на користь такого трактування говорять слова тітоньки Ведд: «А ви не знаєте цю божевільну? Це ж, бачите, страшенно оригінальна розвага. Ні в кого в Америці нема пророка, а в неї є» (с. 28)), суто людське бажання здобути матеріальний доказ нематеріальної сутності (сама Кет пояснює пану Райтові своє прагнення так: «Я вам оддам усе своє майно моментально, як ви мені докажете, що є Бог. Не той церковний Бог, а справжній, якийсь інший. Ну, Бог, Бог! Але безсумнівно, безперечно, наявно» (с. 31)). Все це є переконливою ілюстрацією «заземленості» людського ества, яке навіть після споглядання справжнього чуда не має у душі достатньо віри, щоб прийняти побачене як справжнє, істинне, не вимагаючи додаткових перевірок та доказів.

Модель віри Кет характеризується ще й тим, що зображена у динамічному русі, на фоні інших зображуваних подій вона проходить декілька стадій: скептично-глузливе ставлення, порівняння чудесної

сили пророка із матеріальними рушіями людської поведінки («О, зрушення душ! Таке чудо я теж можу зробити і роблю його з нудьги скільки хочу. От, хочеш: я сипну їм золота і ти побачиш, яке тут здійсниться „зрушення душ“» (с. 22)) — поступове утвердження у вірі, позначене, з одного боку, бажанням повірити, а з іншого, страхом розчарування, втрати ілюзії (про цей страх говорить пан Райт, переконуючи Кет у необхідності показати пророка Амара державній комісії: «Вам же самій страшенно хочеться довідатись напевне, жагуче хочеться. Але ви боїтесь цієї певності, боїтесь» (с. 32)) — щирої переконаності у вірі, у силі святої любові та в чистоту, винятковість пророка, і, нарешті, — гірке розчарування у своїй вірі, викликане виявом фізичного, людського кохання, яке для неї, з огляду на новоутвердженні ідеали, вважається тепер найбільшою зрадою: «Твій обман у тому, що ти — людина. І цим ти вбив у мені Бога. Чуєш? Того самого, що сам відродив» (с. 73). Метаморфози у вірі Кет мають парадоксальну послідовність, породжуючи і, у той самий час, взаємовиключаючи одна одну. Так, сакральна віра у її випадку постає із чуттєвого за своєю природою людського кохання. Саме почуття закоханості, що виникло при першій зустрічі з Амаром, штовхнуло жінку на неочікуваний крок — запросити пророка до Америки, стати його «провідником» у сучасному світі. Та поволі чуттєва закоханість переростає у ідеалістичне, сакральне захоплення, що змушує Кет заперечувати натяки на людське почуття: «Та як же можна бути закоханою в Бога?! В Бога! Коли Бог, то яке ж може бути кохання? А коли кохання, то який же то Бог?» (с. 33) Отже, початкова захопленість Кет втрачає своє чуттєве ество і переходить у вимір сакральної любові, ідеалістичної переконаності. Віднині її душа підкорена ідеї безгрішної, непохитної віри, втіленням якої виступає пророк Амар. Жорстокими і руйнівними виявляються наслідки розчарування у створеному ідеалі. Жорстокими не лише для Кет, а й для Амара, який із символу віри перетворюється для жінки у гіркий символ свого падіння, неспроможності втілення абсолютної ідеї у реальне життя. Не що інше, як вимога смерті, принесення у жертву власного життя заради утвердження ним же породженого ідеалу є необхідною сатисфакцією за самообман. Засліплена абсолютизованим ідеалом, Кет жертвує коханням до Амара-людини заради примарного утвердження ідеї Амара-пророка, примушуючи його життям заплатити за сповідану віру.

Окремого розгляду заслуговує віра тітоньки Ведд. Вона вважає себе переконаною християнкою, ні на мить не випускає із рук Біблію. Її страшенно лякають події, пов'язані з появою пророка. Усі його зціле-

ння, проповіді та чудеса переконують її лише у близькому кінці світу, а самого Амара вона має за Антихриста. Поволі вона переймається ідеєю хрестового походу проти пророка та його учнів, геть незважаючи на те, що й самого Христа переслідували свого часу зневагою та гонінням. Саме тому, її віра, що набула сліпого фанатичного характеру, має скоріше засліплюючу та руйнуючу дію, і, на нашу думку, покликана виконувати у п'єсі дисонантну до справжньої, гармонійної й фундууючої віри роль.

Окремо стоїть також образ віри Річарда Райта. Він є уособленням непохитної й безкомпромісної переконаності у єдиному можливому прояві буття — матеріальному і поклоняється своїм «богам» — науці та технічному прогресові. Кет, скажімо, характеризує його так: «Ах, правда: ви все знаєте, і вас нічим здивувати не можна. І ні розсердити, й не обдурити. Чистий пророк. Ви, Річарде, знаєте, безумно бездоганний. Навіть фізично. Ви не занадто чорнявий і не занадто білявий. Не занадто високий і не занадто низький. Риси лица математично правильні. Ви — бездоганний директор, геніальний управитель, знаменитий інженер, славетний винахідник, заступник Едісона на землі й найкоректніший, найпоштивіший жених на всьому світі» (с. 16). Модель технічної віри Райта виключно матеріальна, заснована на законах фізики і холодно ворожа до всього, що не вписується у схему його матеріального, доказового світу. Недаремно Кет у своїй характеристиці вдається до порівняння Річарда з пророком. Лише на перший погляд таке порівняння може здатися жартівливо-глузливым, але, якщо детальніше розглянути цей образ, то приходимо до однозначного висновку — пан Райт таки пророк, пророк своєї науково-технічної віри. Хіба не глибоко щирою проповіддю всемогутності технічного прогресу, наукової думки є його виступ на засіданні державної комісії: «Чудеса? Але, мої панове, чи не смішні ж і не наївні чудеса цих пророків у порівнянні з чудесами нашої науки? Зцілення хворих? Та наша наука щодня сотнями робить це без ніякого гвалту... Чи може хоч десяту долю цього зробити якийсь пророк? А чи може Амар на сотні тисяч кілометрів говорити до людей? Чи може з одного кінця землі перелетіти на другий за тиждень? Та пророкам і не снилось робити ті чудеса, що робить наука» (с. 41), і далі: «Щодо таємної сили, то її, розуміється, заперечувати не можна. Вона в нього є. Але, мої панове, чи конче ж треба бути пророком, посланцем Бога чи Богом, щоб мати таку силу? Кожний з нас, з'явившись серед дикунів з електричним ліхтариком, стане для них богом, володарем таємної, їм невідомої сили. Та чого більше: коли б п'ятдесят літ тому з'явився серед нас чоло-

вік, що знав би один тайну радіо, ми б уважали його за бога. Так, Амар має секрет якоїсь нам ще невідомої енергії. Можливо, що секрет цей, справді, зберігся з часів Атлантиди. Та й усе» (с. 42). Перебуваючи під впливом вкрай абсолютизованої ідеї віри у всемогутність науково-технічного прогресу, у силу людської волі, концентрацію природних здібностей та відкидаючи можливість божественного, нерационального походження будь-якої енергії, явища або ж феномену у поведінці людини, Річард Райт, що цілком логічно у контексті його віри, намагається знайти фізичний, матеріальний характер навколишніх подій: «Але що вже до його знаменитої любові без гніву, то, вибачте, я просто не вірю в неї. Значить, не було відповідного випадку. Крім того — вихованість, добре володіння собою, добра підготованість спеціально до цієї ролі, а до того постійна екзальтація. От вся божеськість його» (с. 42). Маючи на меті здобути докази своєї теорії, він прагне будь-що знайти слабіну, виявити хоч найменший прояв «людськості» у пророка та його учнів. Залучивши на допомогу Вільямса, він намагається спокусити аскетичних гостей різноманітними благами цивілізації, та це не дає бажаного ефекту: «Нічогосінько. Хоч пропади! Та це ж не люди, пане Райте, а якісь демони, очманілі, божевільні! Їм нічого не треба, ніщо їх не цікавить, нічим їх не спокусиш. Тільки проповідь, тільки ота любов їхня, братерство та всяка інша нісенітниця» (с. 30). Проте, пан Райт не складає зброї і доходить до того, що пропонує державній комісії перевірити «справжність» пророка за допомогою електричного стільця власної конструкції, аргументуючи свою шокуючу пропозицію тим, що «коли він — не людина, то його сила буде дужча за енергію електрики. Коли людина, то він відмовиться і не сяде в фотель» (с. 31). Отже, віра Річарда Райта вимагає доволі жорстоких та недвозначних доказів. Але, якщо уважніше придивитись до мотивів його наполегливого прагнення здобути докази лжебожественності пророка, то за холодним розрахунком можна легко побачити банальні чоловічі ревності (чого варті лише такі його слова: «Що Амар — не Бог і не післанець Бога, а проста собі людина, це я берусь доказати. . . Як докажу, ви майна мені не давайте, але зараз же шлюб, без одкладання ні на один день» (с. 31)), а що ж є більш природнім для ображеного чоловіка за прагнення довести вищість над суперником? А у такій боротьбі, зазвичай, будь-які методи видаються дозволеними, аби лишень були ефективними.

І ось, нарешті, експеримент відбувся. На очах членів державної комісії пророк Амар довів свою надприродну силу. Здавалося б, це повинно переконати людей прийняти віру і любов у серця і привести людство

до щастя, рівності та гармонії. Але ж перший парадокс полягає у тому, що будь-яку людську істоту можна змусити до покори і страху, а от любов, а надто віру, ніхто не може поселити у її душу доти, поки вона сама не віднайде у собі здатність без остраху прийняти її і жити нею. Та для цього у душі людини не повинно залишатись питань, що потребують відповіді, сумнівів у силі духа, злості чи образ, і найтяжче, що вона повинна навчитись на шляху до ідеалу — жити абсолютною любов'ю до навколишнього світу, отримуючи моральне задоволення від чистоти свого існування. Та чи здатна на таке перетворення, на таку віру в любові і любов у вірі сучасна людина? Відповіддю на це, безсумнівно, вічне питання, можна вважати третю дію п'єси. Перед нами пророк та його учні, що величають себе Апостолами. Вони уже не ходять з проповідями, а розмістились у ошатному палаці, облаштованому Кет. Уже немає потреби спокушати їх благами цивілізації, бо разомі зміни одразу ж кидаються в очі: і дорога одіж, і зачіски, і самі постаті, що набули ситої округлості, виділяється серед них хіба що брат Рама, який не змінив ні одягу, ні переконань. Що ж до інших, то основною проблемою, що хвилює їх зараз, є визнання їх віри офіційною релігією урядом в обмін на те, щоб пророк не давав благословення на припинення виготовлення зброї. Як бачимо, навіть віра найближчих до пророка людей, його учнів, зазнала невідворотних метаморфоз. І у цьому ми вбачаємо другий парадокс, зашифрований автором — коли віра їх зазнавала гонінь, потребувала постійного доказу, вимагала, так би мовити, дискомфорту тілесного, ніхто з них не шкодував за матеріальними благами і задоволення моральне від служіння пророку та близькості із народом уявлялось найбажанішим ідеалом, у той час, коли визнання і ситість повернули їх до марнот буденного життя пануючого класу. Проте дана метаморфоза все ж мала певну особливість — вона зберегла ядро своєї віри: учні старанно приховували від пророка більшість змін у своєму житті, а інші намагались подати у вигідному для себе світлі, розглядаючи свого учителя уже скоріше не як того, що приніс світло віри у їх життя, а як гарантоване джерело матеріального благополуччя та владного панування у новому суспільстві. Таке положення влаштувало усіх, крім брата Рами, що єдиний наважився сказати вголос про втрату колишньої чистої віри братами: «Гине віра наша, чуєш?! Ми сохнемо, ми мертвіємо, ми гниємо круг тебе, вчителю! Невже ти не чуєш духу нашого гноіння?! Невже не бачиш гною на душах наших?! Чого ж ти сумний ходиш у славі своїй?» (с. 59) Говорить він також і про віддаленість колись народної віри від народу, спотворену картину дійсності, що штучно створює оточення

навколо свого пророка, маючи на меті задоволення власної користі: «Ти не бачиш життя. Ти бачиш тепер тільки машини, ти говориш слово Боже до машин, ти навчаєш рури, скло, папери. Живого тіла народа ти вже не знаєш. . . О, дайте мені сказати, дайте! — І він тебе вже не знає. Ти сам став машиною, сам, о вчителю наш прекрасний! Любов твою засушили й продають у пакетах по канцеляріях наших, по відділах, телефонами, телеграфами, екранами, грамофонами» (с. 59).

Проблема ідеалу, ідеальної віри та її носіїв яскраво окреслена автором у наступній репліці: «Ми проповідуємо любов, а сіємо ненависть. Ми проповідуємо простоту, а ходимо в золоті. Ми проповідуємо трудове життя, а збираємо багатства. . . Так, ми сіємо зло, але не того, що віра наша така, а що самі ми зраджуємо її, що самі ми стали невірами, що від віри в нас тільки слова зосталися, ремеслом стала віра наша!» (с. 61) Саме ці слова видаються нам ключовою думкою п'єси, лейтмотивом втілення ідеї кожного персонажа — недостатність віри, нездатність людської свідомості перебороти усталені тисячоліттями моделі та форми напрямку думок та поведінки унеможливають її шлях до духовного щастя та гармонії. Зрештою пророк помирає, а народу залишається легенда, заповіді та перспектива поступового налагодження звичного плину життя. Та головне питання, що хвилює автора, залишається відкритим, бо неможливо однозначно трактувати ні фінал п'єси, ні її персонажів. Єдине, що можна сказати напевно, що головними персонажами тут виступають не люди, як носії ідей, а власне, самі ідеї. Так, скажімо, центральний персонаж — Віра у різноманітних її проявах: віра релігійна, що згодом перетворюється на фанатичну; віра у матеріальний вимір буття; віра у силу любові; віра у компроміс у досягненні матеріального та духовного щастя; віра у власні сили. Ці віри різняться між собою шляхами їх встановлення, носіями, уявленнями про ідеал тощо, але найголовніше для кожної з них — готовність сприйняти свідомістю людини без доказів та упереджень, а це є якраз найскладнішим, адже людині неможливо позбутися повністю своєї «людськості», побудованої на древніх інстинктах, формах поведінки, уявленнях про життя. Випробовуючи сучасну людину на здатність віри, Володимир Винниченко виявляє чимало парадоксів нашого суспільства: з одного боку, ми прагнемо чуда, та коли стикаємось з ним, то воно або ж лякає нас, або ж ми починаємо застосовувати будь-які засоби, щоб розвінчати його; ми бажаємо чогось прекрасного й духовного, і в той же час вимагаємо необхідного матеріалістичного пояснення кожного феномена; ми намагаємось допомогти собі та іншим змінити щось на краще, а натомість робимо крок у прірву

власного знищення; ми не хочемо бачити краху своїх ідей і, боячись жити у світі ілюзій, огороджуємо власні душі стіною байдужості та жорстокості.

Характерною рисою творчості Володимира Винниченка, зокрема драматургічної, є прагнення віднайти шлях до гармонійного та щасливого буття людини. Використання драматургічних форм давало можливість ставити до певної міри експерименти, що ілюстрували б можливі наслідки застосування тих чи інших ідей, розгортання тих чи інших ситуацій у реальному житті. У цьому ракурсі п'єсу «Пророк» можна вважати детальним дослідженням здатності душі, свідомості людини сучасного техногенного суспільства здобути щастя духовне, гармонію віри та любові. Експеримент автора доводить недосконалість людської істоти, у якій насправді мало що змінилось з приходу на землю Христа. Суспільство не готове прийняти беззастережно ідеали добра, краси, рівності і братерства, і проблема тут полягає у кожному з нас, адже основною перешкодою на шляху до щастя людини є сама людина, суперечливість її природи, що полягає, з одного боку, у зневіреності в своїх силах, у здатності відкрити душу і без остраху сприйняти й створити своє майбуття, а з іншого боку, у постійній необхідності мати в свідомості певну ідею, образ, ідеал, що супроводжується, у свою чергу, небезпекою сліпої абсолютизації уявної моделі, що призводить до поглинання і втрати не лише власної волі, а, подекуди, і принесення у якості жертви власного життя. Лише гармонізація сакрального, ментального, чуттєвого вимірів буття кожної окремо взятої людської особистості та приведення у відповідність її ідеалів, прагнень та вчинків до загальнолюдських, прийнятих у даному суспільстві морально-етичних орієнтирів можуть гарантувати повноцінне та щасливе життя гармонійної особистості у гармонійному суспільстві.